

I FORA DEL TALLER, COM COMENÇA LA MEVA CARRERA ARTÍSTICA? UN VIATGE CREATIU

Eva Figueras Ferrer
Universitat de Barcelona
Facultat de Belles Arts
efigueras@ub.edu

Bibiana Crespo Martín
Universitat de Barcelona
Facultat de Belles Arts
bb Crespo@ub.edu

Resum

Generar experiències fora de l'aula és un recurs que motiva a l'alumne en el seu procés d'aprenentatge. La que presentem es tracta d'un treball en equip entre els alumnes de Belles Arts de la Universitat de Barcelona i els d'una altra universitat del nostre país o d'una entitat acadèmica estrangera. El projecte consisteix en una proposta de treball comú als tallers docents implicats i, generalment, amb la realització d'una exposició itinerant a les ciutats participants, acompanyada, si els pressupostos ho permeten d'una publicació. Aquesta activitat contempla l'intercanvi d'experiències entre professors i alumnes, i afavoreix considerablement l'autogestió de l'aprenentatge.

Text de la comunicació

Resulta sorprenent l'amplitud i varietat d'accepcions que el significat del terme "viatge" pot adoptar en el context artístic. Si bé en el sentit més literal el viatge —entès com a *recorregut o itinerari que es realitza per anar d'un lloc a l'altre*— ha esdevingut font inspiradora de recursos inesgotables i bellíssimes respostes creatives per a infinitat d'artistes i en molts diversos períodes de la història de l'art; no ha estat menys prolífica l'obra generada a partir de l'evocació i l'exploració a viatges a mons imaginaris, viatges a temps passats i futurs, viatges a sentiments i emocions, viatges de caràcter introspectiu psicològicament, viatges a la irracionalitat, viatges al desig, viatges de denúncia, viatges a espais simbòlics...

És en aquesta pluralitat, ambigüitat i amplitud de referències que comporta la seva interpretació i la seva pròpia significació on l'aprenentatge artístic es converteix també en un viatge que, molt probablement o quasi podem assentar amb total seguretat, durarà tota la vida creativa.

En aquest períple formatiu en el que com a docents acompanyem als nostres estudiants d'art, és molt gratificant ser observadors actius del seu viatge, ja que tot i l'aparent contradicció que aquesta afirmació suposa, com a acadèmics influïm en els seus processos cognitius-artístics però no deixen de ser ells mateixos els autors i actors de la seva pròpia funció a la que assistim cada dia en les classes.

En certes ocasions, assistir a les seves primeres immersions en el terreny professional de l'art augmenta aquesta satisfacció. Certament el "viatge professional" no és fàcil, i menys encara a nivell internacional, per això les experiències que aquí presentem són un repte. Un repte en la pròpia creació del projecte artístic i la seva selecció, un repte expositiu, un repte davant la crítica autoritzada o no, un repte de convivència, un repte com a hostes i com a amfitrions, etc. I finalment, un repte del que creiem es nodrirà la seva incipient maduresa artística i professional, i que per suposat alimentarà el seu viatge personal.

L'ensenyament que s'imparteix a la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona es caracteritza, bàsicament, per la seva component pràctica experimental dins dels tallers i laboratoris artístics. L'alumne conviu moltes hores amb els seus

companys i amb els professors compartint una docència «més informal» que la que es pugui impartir en un espai poc movable (aula) i amb un temps reduït, on l'alumne sol ser un mer receptor, més o menys passiu, del conjunt de continguts que imparteix un professor.

En aquest sentit, com a professors, som uns privilegiats ja que podem fer de la nostra docència un marc de treball distès, dialogant, compartit, creatiu i, molt important, vivencial. L'alumne aprèn fent, embrutant-se, fent servir el mètode d'assaig i error, reflexionant sobre els encerts i els desencerts, patint per poder plasmar en un paper, en un bloc de fang, en una imatge digital... la idea que li ronda pel cap. En una paraula l'alumne de Belles Arts ha d' involucrar-se activament en el procés d'ensenyament-aprenentatge perquè es tracta d'un ensenyament creatiu, actiu, evolutiu i individual. Cada persona té un alt potencial creatiu i diferenciador. Saber respectar i potenciar les individualitats de cadascú dins del grup classe, és un dels nostres reptes i objectius prioritaris. Tots som diferents i dins les postres possibilitats, intentem impartir un ensenyament individualitzat, adaptat a les necessitats i interessos de cada alumne.

Dins d'aquest context, paràmetres com l'avaluació -que per les característiques esmentades del tipus d'aprenentatge és millor aplicar el terme d'autoavaluació continuada-, les *tutories*, la *planificació* docent són, potser una mica diferents als que s'imposa en altres tipologies d'ensenyament. D'entrada són avantatjosos, ja que permeten molta flexibilitat i adaptació a les circumstàncies concretes del grup classe. També presenten inconvenients ja que la flexibilitat obra un marge d'improvisació, que sotmet al docent a un estat de vigília constant, per tal que ningú es senti desplaçat. Evidentment l'empatia envers el col·lectiu del taller no és la mateixa per tothom. Ni entre els alumnes, ni els alumnes amb el professor. Aleshores és un repte "deixar fer" però de forma guiada, seguint una programació i amb uns objectius i finalitats a assolir al llarg del curs.

Amb l'experiència d'aquests anys, un dels objectius que ens hem proposat com a molt importants és el de potenciar la *motivació*. Si bé és cert que l'alumne està al taller perquè vol aprendre, també sabem que alguns alumnes assisteixen al taller per omplir uns crèdits que li manquen per finalitzar la carrera, o perquè no saben ben bé quin taller escollir, o perquè era compatible amb el seu horari, etc. De raons, n'hi poden haver moltes i de diferents. Però, per sort també hi ha l'alumne que ve a classe perquè vol aprendre i l'interessa l'assignatura.

Tant si l'alumne ve al taller motivat o per acomplir un expedient, procurem que es s'estableixi un clima de treball seriós, responsable, engrescador i distès.. Dels molts recursos que fem servir per motivar a l'alumne, hem comprovat que un que funciona molt bé és el de generar experiències i activitats fora del taller. En certa manera volem que l'alumne visqui experiències que seran les que es trobarà en el seu futur artístic/professional, una vegada finalitzats els estudis a la Facultat. També pretenem que els nostres alumnes coneguin la manera de treballar d'altres institucions artístiques, ja que el contacte amb alumnes d'altres ciutats i/o països els permet ampliar horitzons i a relacionar-se amb altres persones vinculades a l'art. Generalment les activitats extraescolars que proposem parteixen de projectes de caràcter anual o bianual, en funció del nombre de centres educatius implicats, de la magnitud del projecte i dels recursos que es disposen.

A continuació presentem un conjunt de propostes que han generat activitats fora del l'aula en aquests darrers dos anys acadèmics. Les agrupem en cinc tipologies d'activitats diferents:

1. **Projectes expositius:** El projecte expositiu consisteix en la col·laboració entre dues o més institucions que, generalment, finalitza amb una proposta de treball comú als tallers docents implicats en el projecte, amb una publicació teòrica i/o catàleg, i amb la realització d'una exposició itinerant a les ciutats participants. En aquest sentit, hem

treballat i seguim en contacte amb la Facultat de Belles Arts de la Universitat Politècnica de València, amb l'*Accademia di Belle Arti di Palermo* (Palerm, Itàlia), l'*Accademia di Belle Arti di Bologna* (Bolonya, Itàlia), de l'*Accademia di Belle Arti di Brera* (Milà, Itàlia), de l'*Accademia di Belle Arti di Venezia* (Venècia, Itàlia), de l'*Accademia di Belle Arti di L'Aquila* (L'Aquila, Itàlia), l'*Accademia di Belle Arti di Bari* (Bari, Itàlia) i, finalment, amb la Universitat Autònoma de Ciudad Juárez (Mèxic).

Juntament amb aquestes institucions, hem organitzat diverses exposicions de caire internacional que han permès la difusió del treball creatiu de l'alumnat. En són un exemple, l'exposició *LiberolibriEssegi. Rivisitazione di libro* que es va realitzar al *Mercato Centro Culturale Comunale d'Argenta*, Ferrara (Itàlia) el Maig de 2009. En aquesta mostra van participar alumnes de l'*Accademia di Belle Arti di Bologna* (Bolonya, Itàlia), de l'*Accademia di Belle Arti di Brera* (Milà, Itàlia), de l'*Accademia di Belle Arti di Venezia* (Venècia, Itàlia), de l'*Accademia di Belle Arti di L'Aquila* (L'Aquila, Itàlia) i de la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona. Els Llibres d'Artista que van realitzar els alumnes van ser tutoritzats amb molt seguiment individual i dedicació. A banda de l'experiència enriquidora es va publicar un catàleg molt professional en el que cada alumne/a tenia reproduïda la seva obra en una pàgina cada un.

El Juny de 2010 varem organitzar l'exposició-intercanvi *L'arte in viaggio* entre l'*Accademia di Belle Arti di Bari* (Bari, Itàlia) i la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona amb obres de 20 alumnes —10 de cada institució—. La mostra es va exhibir en les sales d'exposició d'ambdues facultats, es va publicar un catàleg.

Durant el curs acadèmic 2010-11 varem treballar en l'exposició-intervanvi *Quelli del Non-Toxic* entre l'*Accademia di Belle Arti di Palermo* (Palerm, Itàlia), la Facultat de Belles Arts de la Universitat Politècnica de València i la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona. La mostra constava d'unes quaranta-cinc estampes realitzades amb tècniques de gravat sostenibles, i es va exposar a les tres ciutats participants (novembre a Palerm, febrer a Barcelona i maig a València). El catàleg reproduïx les obres de tots els participants i constitueix un clar testimoni dels progressos que s'han realitzats de la introducció del gravat No tòxic al nostre país i a Itàlia.

Una altra mostra important sobre llibres d'artista, titulada *Non si lascia Leggere/ No es deixa llegir*, es va inaugurar el gener del 2011 a l'Aula Magna de la Biblioteca Universitària de Bolonya en motiu de la Fira d'Art que es celebra a la ciutat italiana, i a l'abril a la Biblioteca de Catalunya, a Barcelona, coincidint amb la Fira Ars Libris i amb la diada de Sant Jordi, i, finalment el maig s'exposa al Centre de Lectura de Reus. Aquesta mostra consta de vuitanta-quatre llibres d'artista realitzats per alumnes i professors de l'*Accademia di Belle Arti di Bologna* i de la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona. El catàleg és el resultat del treball i l'esforç de professors i alumnes per tirar endavant un projecte que es va iniciar el 2009. S'ha intentat testimoniar l'evolució i progrés del projecte plantejat.

El gener del 2011 també es va inaugurar a la Sala Fortuny del Centre de Lectura de Reus (Tarragona) una exposició d'alumnes i professors de la Facultat de Belles Arts juntament amb la participació d'artistes externs titulada *Una altra lectura*, i que consistia en una reflexió sobre la generació d'imatge creativa a partir de l'escriptura.

Actualment, estem preparant una exposició internacional de llibres d'artista en la que hi participen la Universitat Autònoma de Ciudad Juárez (Mèxic), la Universitat de Barcelona, la Universitat Politècnica de València, l'*Accademia di Belle Arti di Bologna*. Aquesta exposició és el resultat d'un projecte internacional bianual liderat per Dra. Hortensia Minguez (UACJ) i Dra. Eva Figueras (UB) en el que hi participen professors, alumnes i artistes invitats de diferents països i institucions educatives.

2. **Treball en xarxa. El blog com a eina de comunicació.** L'any 2010 varem començar un treball en equip entre professors i alumnes de la Universitat Autònoma de Ciudad Juárez i la Universitat de Barcelona. Sota el lema *Libro Arte/Abierto* varem projectar una reflexió teòrica a l'entorn del llibre d'artista, i una exposició sobre llibres d'artista realitzada pels membres participants. Per a facilitar l'intercanvi d'informació i coneixements entre els membres varem obrir un blog (<http://libroarteabierto.blogspot.com/>) en el que cadascú dona a conèixer el seu treball personal i les reflexions teòriques envers el tema proposat. Com que es tracta d'un treball en xarxa, s'ha ampliat el nombre de participants incorporant-s'hi altres institucions interessades com són la Universitat Politècnica de València. Aquest projecte és molt interessant ja que intervenen professors i alumnes de diversos països i, dins de cada col·lectiu educatiu hi participen professors i alumnes de grau, màster, doctorat, ex-alumnes, etc. Aquesta diversitat permet crear un clima enriquidor d'experiències múltiples i de coneixements diversos. La participació pot ser teòrica, teòrica/pràctica, i/o pràctica, ja sigui amb llibres d'artista individuals o col·lectius. També és interessant perquè els alumnes participants tenen l'oportunitat de contactar i relacionar-se *full time* amb professors i alumnes d'altres països i, arrel d'aquests contactes s'estan generant relacions interessants.

El projecte finalitza amb una exposició itinerant per Espanya, Mèxic, Equador i Polònia. A cada seu expositiva cal un treball coordinat per a buscar l'espai expositiu, muntar l'exposició, fer-ne la difusió, establir torns de vigilància, etc. Finalment, es fa una publicació en la que es recullen les reflexions teòriques i el catàleg de l'exposició.

Arrel d'aquest treball en xarxa ens han convidat a participar en un altre projecte liderat per professors de Ciudad Juárez, anomenat *Originalidad en la cultura de la Cópia* (<http://culturadelacopia.blogspot.com/>), en el que també hi participen Alemanya, Argentina, Xile, Costa Rica, Estats Units, França, Anglaterra, Mèxic, Polònia i Taiwan.

3. **La visita d'experts al taller:** La relació amb artistes, acadèmics i professionals forans a la Universitat de Barcelona és també molt important per a ampliar els continguts de les assignatures en temes i processos innovadors, i per a donar a conèixer possibles sortides professionals i contactes en el futur dels estudiants. Per això, l'organització complementària de conferències amb personal extern expert en diferents temàtiques relacionades amb la matèria obre noves vies d'aprenentatge fora del taller. En els dos darrers cursos acadèmics, a la Facultat de Belles Arts de la UB, hem promogut les conferències dictades per la Prof. Paola Babini de l'Accademia di Belle Arti di Bologna (Bolonya, Itàlia) —“De la materia al objeto. El arte en cambio: del Butil al arte pòvera”, 2007—, Prof. Dessislava Youli Mintcheva de la National Academy of Art of Sofia (Sòfia, Bulgària) —“The drawing in the National Academy of Art. Problems, trends and results. Contemporary art and tradition”, 2009—, del Prof. Svetozar Chev de la National Academy of Art of Sofia (Sòfia, Bulgària) —“El dibujo como un 'ensayo de meditación'. Aproximaciones creativas prácticas en el taller de dibujo”, 2009—, Chintan Upadhyay (Mumbai, Índia) artista de prestigi internacional —“Mutants: sorry does not matter any more”, 2009—, del Prof. Erös Istvan del *Vizuális Művészeti Tanszé* (Eger, Hongria) —“Nature Art”, 2010— i de l'artista Núria Batalla (Polígrafa. Espanya) —“L'estampació professional: experiència a la Polígrafa”.

A més de les conferències, hem organitzat cursos monogràfics amb la participació de professors i artistes nacionals i internacionals. Per exemple, en el curs acadèmic 2009-10, les professores i artistes Carla Horat i Francesca Genna de l'Accademia di Belle Arti di Palermo (Palerm, Itàlia) van impartir el curs “El llibre d'artista amb tècniques gràfiques no tòxiques”. En el curs acadèmic 2010-2011 la professora Manuela Candini, de l'Accademia di Belle Arti di Bologna (Bolonya, Itàlia) va dirigir un curs monogràfic sobre “Les tècniques additives en gravat” i la professora Bethânia Barbosa Bezerra de Souza, de la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Granada,

va realitzar un curs sobre “Litografia damunt paper polièster”, com a alternativa a la tècnica tradicional. Aquests cursos tenen com a objectius donar a conèixer a la nostra Facultat tècniques i procediments nous per tal d’incorporar-los en els nostres programes docents, així com conèixer els mètodes pedagògics emprats per altres professors i professionals del sector.

4. **Internacionalització i mobilitat acadèmica.** D’altra banda, la Dra. Bibiana Crespo, com a coordinadora de les Relacions Internacionals del Departament de Dibuix contribueix al foment de la internacionalització i de la mobilitat acadèmica. El tipus de tasques que implica la coordinació responen a la tutorització d’alumnes *in-coming* i *out-going* dels programes d’intercanvi Erasmus, Sèneca i altres convenis generals internacionals. Una tutorització que va des del suport en l’elecció del centre de destí adequat al currículum de cada alumne/a, la selecció d’assignatures àdhuc, seguiment *on-line* del procés d’adaptació i estança, i entrevista *feed-back* en el moment de retorn a la nostra facultat per a possibilitar una satisfactòria re-ubicació acadèmica.

5. Finalment, volem fer esment d’un altre tipus d’activitats dutes fora del taller i d’abast internacional com és l’assistència de professors i alumnes conjuntament a **Symposium / Residències d’Artistes.** Durant el Juny de 2010 el *Vizuális Művészeti Tanszé* d’Eger (Hongria) va organitzar el *Kepes Symposium in Natrue Art* a Noszvény (Hongria) en el que varem participar un professor i 3 alumnes, i hi va haver participació d’Universitats d’Hongria, Romania i Indonèsia. Seguidament, el Juliol de 2010, vam participar al *Lazarea University Art Camp* a Lazarea (Romania) també amb assistència internacional universitària. El contingut d’ambdós Symposiums contemplava la creació d’obra artística amb suport als tallers, assistència a conferències d’artistes convidats i presentació-exposició oral de l’obra personal i de la Universitat representant així com assistir a la resta de presentacions dels participants i participar activament en els col·loquis resultants. L’experiència va concloure en dos exposicions itinerants —una a cada seu del Symposium— amb l’obra realitzada en aquelles tres setmanes. Podem destacar com aportacions més rellevants l’exploració i desenvolupament de nous discursos creatius a propòsit de l’intercanvi cultural amb altres membres participants – internacionals i locals–, l’adquisició de nous coneixements interdisciplinars i interculturals, i la possibilitat d’establir xarxes de cooperació investigadora internacionals en l’àmbit de les Belles Arts a banda d’iniciar noves relacions inter-institucionals per a futures vinculacions als grups d’innovació docent i de recerca de la Universitat de Barcelona als quals pertanyem. Les fructíferes relacions establertes en aquell context ha permès la nostra futura assistència al *Filmmerkel Workshop* a Hongria el proper Juliol 2011.

Tot el conjunt d’activitats que hem esmentat són complementàries a la docència que s’imparteix dins el taller. En certa manera forma part d’un projecte educatiu que hem anat gestant al llarg del temps. L’experiència d’aquests anys ha estat positiva i hem pogut constatar que les activitats programades per ser realitzades fora del centre ens han facilitat poder assolir els objectius pedagògics que ens varem proposar. Aquests objectius són els següents:

- 1- Motivar: Crear un ambient engrescador dins l’aula.
- 2- Potenciar l’intercanvi de coneixements i experiències d’alumnes i docents entre els centres participants.
- 3- Potenciar la mobilitat d’alumnes i docents entre els centres participants.
- 4- Conèixer els mètodes pedagògics d’altres professionals que imparteixen el mateix ensenyament que nosaltres.

- 5- Enriquir els coneixements, ja que en un marc d'innovació universitari, les novetats tècniques són compartides entre els professors que participem en el projecte.
- 6- Compartir, professors i alumnes, l'experiència de l'aprenentatge amb altres col·legues d'altres centres educatius.

A part dels objectius comuns que hem exposat, ens proposem que els alumnes assolixin els objectius següents:

- 7- Fomentar l'autogestió de l'aprenentatge.
- 8- Assolir una actitud crítica i raonada davant de l'obra creativa, comunicacions, textos, imatges, quan l'alumne és l'espectador i quan és l'autor
- 9- Potenciar el treball en equip interdisciplinari.
- 10- Fomentar de manera activa i responsable el compromís en projectes i empreses que es duguin a terme individualment o en grup.
- 11- Adquirir hàbits d'observació, atenció, precisió, pulcritud, estudi, reflexió, interiorització i recerca, així com de respecte envers les persones i les seves obres.
- 12- Desenvolupar experiència pràctica pel futur professional: organització exposició artística, el treball en xarxa, treball en equip, aprenentatge de noves tècniques artístiques, conèixer processos pedagògics diferents, etc.

Les competències que perseguim en l'aprenentatge dins i fora del taller són:

1. Capacitat d'expressar-se creativament
2. Capacitat per generar noves idees i productes creatius.
3. Capacitat d'anàlisi i de síntesi
4. Capacitat d'aplicar els coneixements en la pràctica
5. Capacitat per adaptar-se a noves situacions
6. Habilitats interpersonals
7. Capacitat crítica i autocrítica
8. Coneixements generals bàsics de les sortides professionals
9. Capacitat de treball en equip
10. Constància i esforç en el treball

En resum, l'organització d'activitats programades fora el taller, com pot ser la difusió de l'obra dels alumnes, ajuda a motivar-los, a participar més activament en l'assignatura i a adquirir un rigor i un compromís que els servirà d'experiència en el seu futur artístic i viatge professional.

Evidentment qualsevol de les activitats que hem organitzat fora de l'aula i que hem esmentat anteriorment, comporten un treball de coordinació i una dedicació meritòria que no sempre és contemplada dins els nostres horaris lectius ni reconeguda com es mereix, fins i tot, i encara que estem en temps de crisi, amb un suport econòmic suficient. A vegades cal un esforç considerable per part dels professors que treballem en aquesta línia per a mantenir la il·lusió, el nivell i la qualitat de les activitats que programem. Tal vegada, la nostra vocació docent i la complicitat que es genera amb els alumnes i en el procés d'aprenentatge són l'aval per a continuar dins d'aquesta línia de treball més enllà de l'aula/taller.

El DESENVOLUPAMENT d'una activitat d'aquestes característiques sol seguir unes fases comuns:

1er. Fase. Contacte i planificació entre els professors involucrats en l'acció. Generalment l'iniciativa comença amb una trobada presencial en un dels centres participants. Aquesta pot ser deguda per un intercanvi d'Erasmus, per l'interès despertat, per la trobada en un congrés, etc.

2ona. Fase. Es planifica un possible treball conjunt amb els alumnes, que inclogui la introducció de novetats en els continguts pedagògics. A partir d'aquesta fase es defineix un projecte i es busquen recursos econòmics per desenvolupar-lo, ja sigui dins de les institucions involucrades, amb programes d'ajuda a l'innovació docent, o externes, com són administracions (AGAUR).

3era. Fase. Un cop projectat el treball, els professors, dins els programes de mobilitat, es desplacen al centre educatiu a impartir un curs sobre les innovacions que pugui aportar contemplades en el projecte. Per exemple la incorporació d'una nova tècnica, de nous materials, nous mètodes pedagògics... Aquest intercanvi docent és recíproc entre les institucions participants.

4arta. Fase. Realització del treball durant el curs dins del taller de cada institució.

5èna. Fase. Muntatge de l'Exposició. Aquesta activitat extra comporta molta feina però és interessant perquè l'alumne s'enfronta per primera vegada amb els problemes típics que es troba l'artista en el moment d'entrar en els circuits expositius, de contactar amb el marxant i la galeria. A part de trobar la sala, concretar les dates de l'exposició, cal dissenyar el catàleg, els tríptics o invitacions, fer la difusió... L'alumne també s'encarrega del muntatge de l'exposició, de la preparació de la inauguració, la vigilància de la sala... Finalment, un cop acabada l'exposició cal desmuntar-la, embalar les obres i enviar-les al centre educatiu que correspongui.

Conclusions

Com a CONCLUSIONS podem assegurar, per l'experiència d'aquests anys, que un dels nostres primers objectius sempre s'ha acomplert: la Motivació. Si l'alumne que arriba al taller se li fa una proposta engrescadora de col·laboració amb una institució de fora de la nostra Facultat, el procés d'aprenentatge dins el taller serà significatiu, amb uns objectius definits i compromesos (ja que el producte serà exposat) i amb l'acceptació d'una responsabilitat positiva.

La resta d'objectius que hem proposat s'acompleixen sobradament. Els alumnes a part de rebre continguts innovadors, treballen en equip, participen activament en el procés d'aprenentatge i adquireixen una sèrie de compromisos que han d'acomplir en uns terminis determinats, els quals van més enllà de la nota de final de curs.

Finalment, l'èxit dels projectes s'evidencia amb el bon acolliment de les exposicions que s'organitzen, de la qualitat dels catàlegs que es publiquen, de la difusió que se'n deriva, etc. Però el que més ens crida l'atenció i que més ens interessa destacar és el fet que hi ha alumnes que fa tres i quatre anys que ja han acabat la carrera i que segueixen participant en aquestes activitats extra acadèmiques. Per una banda deduïm que els agrada de mantenir un contacte amb el centre i per l'altre, és un motiu per seguir fent una activitat conjunta. Aquest contacte entre els ex-alumnes i els alumnes del curs és molt important ja que aquests darrers poden conèixer, de primera mà, què hi ha després de la Facultat.

Bibliografia

ARNHEIM, Rudolf, *Consideraciones sobre la educación artística*, Paidós, Barcelona, 1993.

BÁRCENA, F., *La práctica reflexiva en educación*, Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 1994.

BENITO, A. y CRUZ, A. (coords.), *Nuevas claves para la docencia universitaria en el Espacio Europeo de Educación Superior*, Narcea, Madrid, 2005.

BROCKBANK, A. y MCGILL, *Aprendizaje reflexivo en la educación superior*, Morata, Madrid, 2002.

CARRERAS BARNÉS, Josep y PERRENOUD, Philippe, "El debat sobre les comptències a l'ensenyament universitari", en *Quaderns de Docència Universitària*, núm. 5, Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2005.

DE MIGUEL D., Mario, "Cambio de paradigma metodológico en la Educación Superior. Exigencias que conlleva", en *Cuadernos de Integración Europea 2*. Monográfico sobre Espacio Europeo de Educación Superior, 2005.

DE MIGUEL D., Mario (coord.), *Modalidades de enseñanza centradas en el desarrollo de competencias*, MEC y Universidad de Oviedo, Oviedo, 2005.

FERNÁNDEZ M., Amparo, "Metodologías activas para la formación de competencias" en *Educativo siglo XXI*, 24, 2006.

HARVEY, L. y KNIGHT, P., *Transforming higher education*, Open University Press, London, 1996.

MCLUJAN, M., *El aula sin muros*, Laia, Barcelona, 1974.

MEC, *Propuestas para la renovación de las metodologías educativas en la universidad*, Consejo de Coordinación Universitaria del Ministerio de Educación y Ciencia, Madrid, 2006.

PARCERISA ARAN, Artur, "Pla docent: Planificar les assignatures en el marc de l'Espai Europeu d'Educació Superior", *Quaderns de Docència Universitària*, núm. 1, Institut de Ciències de l'Educació de la Univeritat de Barcelona, Barcelona, 2004.

PERRENOUD, Philippe, "La formación de los docentes en el siglo XXI" en *Revista de tecnología educativa*, XIV, núm. 3, 2001.

PERRENOUD, Philippe, *Desarrollar la práctica reflexiva en el oficio de enseñar*, Graó, Barcelona, 2004.

SCHÖN, D., *La formación de profesionales reflexivos. Hacia un nuevo diseño de la formación y el aprendizaje en las profesiones*, Paidós MEC, Madrid, 1992.

VILLANUEVA V., Joan, *Competencia multicultural en educación artística*, Universitat de Girona, Girona, 2005.

VV. AA., *¿Qué es la educación artística?*, Ed. Sendai Edic., Barcelona, 1991.

VYGOSTKI, L. S., *Psicología del arte*, Seix Barral, Barcelona, 1968, 72.

WIGAN, Mark, *Pensar visualmente*, G. Gili, Barcelona, 2006.

ZABALDA, M. A., *La enseñanza universitaria. El escenario y sus protagonistas*, Narcea, Madrid, 2002.

Qüestions i/o consideracions per al debat

- Quin són els objectius quan programem experiències fora de l'aula ordinària?
- Quan pensem amb experiències fora de l'aula ordinària, pensem amb els alumnes? Amb assolir objectius del programa de l'assignatura? Per motius personals?
- Cal un esforç extra per part del professors per dur a terme experiències fora de l'aula ordinària? Es reconegut i valorat aquest esforç?
- Poden ser rentables les experiències fora de l'aula ordinària? Com?